

ПРАВОВА ЗНАКОВА КОНСТРУКЦІЯ «ПРАВО НА ЖИТТЯ» В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Актуальність теми дослідження. Порівняльно-правова наука на сьогоднішньому етапі свого розвитку постійно залучає нові методологічні підходи, які удосконалюють якість наукових досліджень. Одним з нових методологічних підходів, які можна використовувати для проведення порівняльно-правових досліджень, є семіотичний, який не досить широко використовується в українській правовій науці. Семіотичний підхід дозволяє всесторонньо аналізувати правові явища в рамках різних правових систем, здійснення такого аналізу відбувається ґрунтовно та всесторонньо, що приводить до підвищення якості результатів наукових досліджень.

Для практичної демонстрації можливостей семіотичного підходу в рамках порівняльно-правової науки було вирішено продемонструвати різницю в сприйнятті правової знакової конструкції «право на життя» в рамках різних правових систем. Дана правова знакова конструкція функціонує в усіх сучасних правових системах світу, однак її тлумачення може бути діаметрально протилежним в цих системах.

Мета дослідження — провести порівняльний аналіз функціонування правової знакової конструкції «право на життя», за допомогою семіотичного підходу визначити різне сприйняття її означаючої частини в правових системах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Знакова конструкція «право на життя» може бути розділена на дві взаємопов'язані та неможливі одна без одної частини: означаєму та означаючу. Згідно з концепцією знака Ф. де Соссюра ці дві частини є невідокремлювані одна від одної та у своїй єдності представляють знак (знакову конструкцію). Означаєма частина правової знакової конструкції, що аналізується, являє собою форму, яку отримує знак. Означаєма частина знаходить своє втілення в розумовій конструкції, що матеріально відображається в лінгвістичній формулі «право на життя» в українській мові, «право на жизнь» в російській мові, «right to life» в англійській мові, «recht auf leben» в німецькій мові і так далі. Означаєма частина даної правової знакової конструкції має стабільний характер і не змінюється протягом кількох сторіч, з моменту першого проголошення права на життя в Декларації незалежності США 1776 р.

Правова знакова конструкція «право на життя», являючи собою найголовніше право людини, яке належить до особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, на сучасному етапі розвитку людства закріплюється в безлічі правових документів як внутрішньодержавного, так і міжнародного характеру. Так, правова знакова конструкція «право на життя» закріплена у конституціях майже всіх країн світу [1, 126] та у більшості міжнародно-правових актів про права людини [2, 75].

Таким чином, означаєма частина правової знакової конструкції «право на життя» є однаковою для багатьох правових систем сучасності. Означаюча ж частина даної правової конструкції складається з кількох компонентів, які по-різному регулюються в рамках різних правових систем.

В науковій літературі зазначається, що зміст права на життя складається з права на збереження життя і права на розпорядження життям. Право на збереження життя проявляється в можливості самостійно вирішувати питання (давати чи не давати згоду) про зміну статі, про трансплантацію органів і тканин тварин та інше. Право на розпорядження життям передбачає можливість піддавати себе значному ризику і можливості вирішувати питання про закінчення життя [3, 4–5]. Правова знакова конструкція «право на життя» по-різному врегульовує ці складові в різних правових системах, крім того, значну різницю в функціонуванні цієї конструкції становить питання моменту виникнення права на життя.

Найбільш спірними складовими означаючої частини правової знакової конструкції, що аналізується, є: проблема початку дії права на життя, з впливовими звідси питаннями про наявність права на життя у ненародженої дитини та наявність права жінки на переривання вагітності; проблема використання смертної кари як покарання, оскільки це є актом позбавлення життя, що санкціонований державою; проблема можливості санкціонування евтаназії як права особистості на розпорядження життям, вибір моменту та способу смерті. Ці проблеми, будучи не тільки правовими, а й етичними, викликають багато суперечок і не мають більш-менш узагальненого рішення в рамках норм права. Різне ставлення до вищеназваних компонентів означаючої частини правової знакової конструкції «право на життя» в різних державах зумовлюється специфікою культурних, релігійних, інколи навіть економічних чинників.

Проблема визначення моменту виникнення права на життя є одним з складових елементів означаючої частини правової знакової конструкції «право на життя». Даний елемент відіграє важливу як теоретичну, так і практичну роль в рамках кожної окремої правової системи. Можна виділити три основні підходи до цього питання, кожен з яких входить в досліджувану правову знакову конструкцію в рамках різних правових систем. Так, виділяють абсолютистський, помірний та ліберальний підходи [4, 15].

Абсолютистський підхід розглядає запліднену яйцеклітину або ембріон як людську істоту та визнає беззаперечну цінність і право на життя ембріону. Саме тому забороняється здійснення будь-яких дій, що можуть пошкодити або припинити розвиток ембріону. Абсолютистська позиція стоїть на тому, що право на життя виникає з моменту запліднення ембріону та підлягає захисту на рівних умовах з уже народженими людьми. Право на життя ембріону має охоронятися на будь-якій стадії його розвитку.

На сучасному етапі розвитку правових систем багато з них використовують абсолютистський підхід при регулюванні права на життя, отже означаюча частина правової знакової конструкції «право на життя» містить заборону на здійснення абортів. Так, Конституція Ірландії в ст. 40 проголошує визнання

державою права на життя ненародженого. С. Б. Булеца відзначає, що за законодавством Угорщини, Словаччини та Чехії право на життя виникає з моменту зачаття, якщо дитина народиться живою [5, 12]. Необхідність народження дитини живою становить особливість означаючої частини правової знакової конструкції «право на життя» в даних державах. В Австралії має місце принцип, згідно з яким ембріон має право подати позов про відшкодування шкоди, заподіяної йому з необережності в період його внутрішньоутробного розвитку [4, 16–17]. В правових системах, що входять до ісламської правової сім'ї, також діє заборона на аборти. Так, вченими зазначається, що в Ісламі життя будь-якої людини цінується дуже високо, тому аборт живого зародку, який отримав людську душу, вважається вбивством. Мати, яка вирішила перервати вагітність, вважається вбивцею, а людина, яка здійснила цю операцію, — співучасник цього злочину [6, 26].

Однак в рамках зазначених правових систем використання абсолютистського підходу до визначення моменту виникнення права на життя не виключає можливості здійснення абортів, наприклад, за медичними показниками, коли вагітність може нести загрозу для здоров'я та життя жінки або у разі настання вагітності в результаті вчинення злочину. Так, Кримінальний кодекс Ізраїлю передбачає чотири можливі умови переривання вагітності: коли аборт потрібний, щоб зберегти життя або здоров'я (фізичне чи психологічне) матері; коли аборт запобігає народженню серйозно хворої дитини; коли аборт перерве вагітність, що виникла в результаті зґвалтування, кровозмішення або поза шлюбом; коли аборт робить жінка віком за 40 або віком до 17 (мінімальний вік для укладення шлюбу) [7].

Вищенаведені виключення частково зближують правові системи, що спираються на абсолютистський підхід до визначення моменту життя, з правовими системами, які в рамках правової знакової конструкції «право на життя» реалізують помірний (градуалістичний) підхід. Прибічники даного підходу вважають, що запліднена яйцеклітина розвивається в людську істоту поступово й ембріон має значну цінність, але не абсолютну [8]. В рамках даного підходу немає єдності з якого часу виникає право на життя ембріону. Так, ряд дослідників пропонують встановити період у 4 тижні вагітності, коли виникає перше серцебиття, інші — у 6 тижнів, коли реєструється електрофізіологічна активність мозку тощо. Найчастіше схиляються до позиції, згідно з якою початком життя людини визнається термін життя плоду в 22 тижні. Не всі запліднені яйцеклітини (зародки) у майбутньому виживають, дають початок новому життю, проте плід терміном 22 тижні має багато ознак майбутньої людини, тому визнання саме такого віку як початку життя вважається оптимальним [9].

Означаюча частина правової знакової конструкції «право на життя» в правових системах, де реалізується помірний підхід до визначення моменту виникнення права на життя, передбачає можливість самостійного вирішення жінкою питання про вагітність. Кримінальна політика спрямована тут на охорону здоров'я жінки, тобто караються тільки позалікарняні і пізні аборти. Аборти на ранніх стадіях вагітності дозволені в рамках правових систем дер-

жав колишнього СРСР, у колишніх югославських республіках, КНР, на Кубі та ряді інших держав. Схожою з цього питання є також позиція Європейського суду з прав людини, про що свідчить його практика [10, 81].

Третій підхід до визначення моменту виникнення права на життя є ліберальним та ґрунтується на положенні, що ембріон не може бути визнаний особою на будь-якій стадії свого розвитку. Тобто він має незначну цінність або взагалі її не має та не потребує якогось особливого захисту і не наділяється правом на життя. Даний підхід майже не застосовується як в рамках національних правових систем, так і в рамках міжнародної правової системи та має суто доктринальний характер.

Одним з найбільш обговорюваних та суперечливих елементів означуючої частини правової знакової конструкції «право на життя» є можливість застосування смертної кари. В різних правових системах ця проблема вирішується по-різному: повна заборона використання смертної кари як на практиці, так і на законодавчому рівні (переважна більшість держав Європи); заборона смертної кари *de facto*, тобто незастосування її на практиці зі збереженням правових норм, що уможливають такий вид покарання (наприклад, Російська Федерація, Південно-Африканська Республіка, Кенія, Камерун, Туніс та ін.); активне застосування смертної кари на практиці (наприклад, Афганістан, Північна Корея, Японія, США та ін.).

Питання про неможливість використання смертної кари набуло актуальності після закінчення Другої світової війни та проголошення в Загальній декларації прав людини у ст. 3 права кожної людини на життя та заборони у ст. 5 використання тортур або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує людську гідність, поводження і покарання. Частина дослідників висловлюються про неможливість застосування державою смертної кари як покарання, оскільки права людини не є октройованими (тобто дарованими) державою.

В правових системах, які відносяться до групи, що на законодавчому рівні заборонила використання смертної кари, означаюча частина правового знаку «право на життя» передбачає абсолютність цього права, неможливість зі сторони будь-якого органу чи посадової особи прийняття рішення про позбавлення життя.

Так, майже всі країни континентальної Європи повністю проголосили заборону використання смертної кари (окрім Білорусії). Велику роль в цьому відіграла Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини. Незважаючи на те, що ст. 2 Європейської конвенції передбачає виключення, згідно з яким особу може бути умисно позбавлено життя на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання, прийняття Протоколу № 6 повністю заборонило використання смертної кари. Згідно зі ст. 1 цього Протоколу смертна кара скасовується, нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. Виключення можуть бути встановлені тільки, тоді коли держава передбачає у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або невідвортної загрози війни.

Протокол № 13 до Конвенції від 3 травня 2002 р. встановив повне скасування смертної кари і що нікого не може бути засуджено до такого покарання або страчено. Практика Європейського суду з прав людини яскраво демонструє тенденцію не тільки до визнання незаконним використання смертної кари країнами — учасниками Конвенції, але й недопущення використання даного покарання в інших державах. Наприклад, в практиці Європейського суду з прав людини стало правилом вимагати від держави, в яку має бути переданий затриманий, гарантій того, що він не буде засуджений до смертної кари. Тим самим Суд фактично зберігає життя засудженому [11, 268].

В правових системах, де заборона смертної кари відбулася *de facto*, тобто не застосовується на практиці, проте збережені правові норми, що санкціонують такий вид покарання, означаючи частина правової знакової конструкції «право на життя» може бути розділена на дві частини. Оскільки юридичні норми закріплюють такий вид покарання, як смертна кара, то в даних правових системах передбачається можливість позбавлення життя люди зі сторони держави, тобто визнається за державою право на вирішення подальшого існування людини. Проте навіть якщо смертні вироки виносяться судами, то вони не виконуються, або ж діє мораторій на винесення таких вироків.

В рамках своїх правових систем *de facto* не використовують смертну кару такі держави, як Алжир, Гана, Кенія, Малі, Південна Корея, Російська Федерація, Того та інші [12]. Причому ці правові системи можна розділити на дві групи: 1) ті, де продовжують виносити смертні вироки; 2) ті, де діє мораторій на винесення смертних вироків [13, 81].

Незважаючи на досить обґрунтовані позиції противників смертної кари, які вказують на те, що держава не має морального права позбавляти людину життя, на велику кількість судових помилок при винесенні таких вироків (наприклад, Н. Йарріс в очікуванні страти провів 20 років у в'язниці США, поки в вересні 2003 р. на основі тесту ДНК було підтверджено його невинність, він став 112-м смертником, якого було визнано невинним, з 1973 р. [13, 5]), в 2010 р. в 23 країнах було здійснено смертні вироки, 2024 нові смертні вироки було винесено в 67 країнах [14]. Серед держав, які найчастіше виконують смертні вироки, Китай, Іран, Саудівська Аравія, США і Йемен.

У правових системах вищезазначених держав функціонування правової знакової конструкції «право на життя», таким чином, не виключає можливості примусового позбавлення особи життя, яке здійснює держава. Страта для даних правових систем являє собою передусім засіб попередження нових тяжких злочинів як з боку злочинця шляхом його фізичного усунення, так і з боку потенційних злочинців шляхом їх залякування реальною загрозою смерті.

Означаючи частина правової знакової конструкції «право на життя» включає ще один елемент, який викликає багато суперечок та неоднозначно сприймається в різних правових системах — право особи на розпорядження своїм життям, з прямо впливаючим звідси правом людини на евтаназію.

Евтаназія являє собою медичне переривання життя на прохання хворого і може бути здійснена в активній чи пасивній формах. У випадку активної евта-

назії роль лікаря полягає у безпосередньому завершенні життя пацієнта шляхом введення певного препарату. Також активною формою евтаназії вважається самогубство за участю лікаря. Пасивна евтаназія полягає у припиненні використання засобів та невиконанні медичних маніпуляцій, які могли б підтримувати певний час життєздатність тяжкохворого пацієнта.

Перелік правових систем, де означаєма частина правової знакової конструкції «право на життя» включає в себе право на застосування етаназії, є незначним: Голландія, Швейцарія, Бельгія, Люксембург, Індія, деякі штати США та ін. В таких правових системах не визнається злочином позбавлення життя тяжкохворого за його проханням. Так, в 1993 році евтаназія була офіційно виключена із списку кримінальних діянь в Голландії, що *de facto* легалізувало право на смерть. Згодом евтаназія отримала офіційне закріплення в законодавстві країни зі схваленням закону «Про перевірку випадків закінчення життя на прохання пацієнта і надання допомоги при самогубстві», який набув чинності 1 квітня 2002 р. Положення міжнародних договорів, що регламентують захист права на життя, зокрема ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, згідно з офіційною позицією Голландії, не орієнтовані на збереження стану невиліковних і нестерпних страждань. Застосування евтаназії на власне прохання пацієнта не є якою-небудь формою умисного позбавлення життя в тому сенсі, як про це говориться в статтях договорів [15].

Більшість правових систем схиляються до того, що означаюча частина правової знакової конструкції «право на життя» не може містити в собі презумпцію використання евтаназії. Активна евтаназія прирівнюється до вбивства. Більш того, в правових системах ісламської правової сім'ї особа не може не тільки робити замах на власне життя, а й саме побажання собі смерті також є забороненим [6, 25].

Негативну позицію щодо застосування активної евтаназії висловив Європейський суд з прав людини. У рішенні по справі «Претті проти Великобританії» було зазначено, що суд не схильний вважати, що право на життя, гарантоване ст. 2, може бути інтерпретоване в негативній формі, так само, як і воно не може створити право на самовизначення в значенні надання особі права на вибір смерті замість життя [16].

Незважаючи на жорстке ставлення до активної форми евтаназії, правові системи деяких держав не виключають зі складу означаючої частини правової знакової конструкції «право на життя» можливості вчинення пасивної евтаназії. Право пацієнтів на відмову від медичного втручання визнається законним в багатьох країнах, а також практикою судів.

Висновки. Правова знакова конструкція «право на життя», являючи собою єдність її означаємої та означаючої частин, по-різному сприймається в різних правових системах. Це стосується як конструкції в цілому, так і її елементів. Особливо яскраво можна побачити різницю в сприйнятті правової знакової конструкції, що аналізується, дослідивши такі її елементи, як право на здійснен-

ня абортів, право на евтаназію, правомірність використання смертної кари. У рамках статті було продемонстровано найбільш яскраві приклади різного сприйняття даних елементів у рамках різних правових систем без оцінювання, яка з цих позицій є вірною чи помилковою.

Література

1. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія / М. Антонович. — К. : Вид. дім «KM Academia», 2000. — 262 с.
2. Романовский Г. Б. Право на жизнь: юридическая норма и доктрина // Университетські наукові записки. — 2006. — № 2. — С. 75–79.
3. Палькина Т. Н. Проблемы реализации права на жизнь // Социальное и пенсионное право. — 2008. — № 4. — С. 4–9.
4. Перевозчикова Е. В. Конституционное право на жизнь и правовой статус эмбриона человека / Е. В. Перевозчикова, Е. А. Панкратова // Медицинское право. — 2006. — № 2. — С. 14–18.
5. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С. Б. Булеца ; Одес. нац. юрид. акад. — О., 2005. — 22 с.
6. Мухаммад Садик Мухаммад Йусуф. Права человека в Исламе / Мухаммад Садик Мухаммад Йусуф. — СПб. : ДИЛЯ, 2008. — 288 с.
7. Colb S. F. Abortion in Israel and the United States: A Lesson in Questioning Assumptions [Електронний ресурс] / S. F. Colb. — Режим доступу : <http://writ.news.findlaw.com/colb/20100106.html>.
8. Report by Working Party on the Protection of the Human Embryo and Fetus. Steering committee on bioethics of Council of Europe. Strasbourg, 19 June 2003 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.coe.int/Bioethics>.
9. Вустенко В. В. Право на аборт у контексті дотримання міжнародних прав людини [Електронний ресурс] // Новости медицины и фармации. — 2007. — № 5 (207). — Режим доступу : <http://novosti.mif-ua.com/archive/issue-3094/article-3154/>
10. Конь И. Г. Обеспечение права на жизнь в решениях Межамериканского и Европейского судов по правам человека // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2006. — № 6. — С. 80–92.
11. Семенов И. С. Смертная казнь и право на жизнь // Московский журнал международного права : науч.-теорет. и информ.-практ. журн. — 2009. — № 3. — С. 264–279.
12. The Death Penalty Worldwide [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.infoplease.com/ipa/A0777460.html>.
13. Мезяев А. Б. Смертная казнь в современном мире. Уголовное право государств Африки // Право и политика. — 2001. — № 6. — С. 75–83.
14. Death Penalty 2010 statistics — graphics [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.amnesty.org/en/news-and-updates/death-penalty-2010-statistics-graphics-2011-03-25>.
15. Mark D. R. Euthanasia in the Netherlands [Електронний ресурс] / Mark D. Roberts. — Режим доступу : <http://www.markdroberts.com/htmlfiles/resources/euthanasianetherlands.htm>.
16. Pretty v. United Kingdom (2346/02) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2002/427.html>.

Анотація

Чистякова Ю. В. Правова знакова конструкція «право на життя» в різних правових системах. — Стаття.

У статті здійснюється порівняльно-правовий аналіз функціонування правової знакової конструкції «право на життя» в різних правових системах за допомогою семіотичного підходу. Аналізується різниця в сприйнятті означаючої частини та її елементів (право на аборт, право на здійснення смертної кари, право на евтаназію) даної конструкції в різних правових системах сучасності.

Ключові слова: семіотичний підхід, порівняльно-правовий аналіз, правова знакова конструкція, право на життя, право на аборт, смертна кара, евтаназія.

Аннотация

Чистякова Ю. В. Правовая знаковая конструкция «право на жизнь» в разных правовых системах. — Статья.

В статье осуществляется сравнительно-правовой анализ функционирования правовой знаковой конструкции «право на жизнь» в разных правовых системах с помощью семиотического подхода. Анализируется разница в восприятии означаемой части и ее элементов (право на аборт, право на осуществление смертной казни, право на эвтаназию) данной конструкции в разных правовых системах современности.

Ключевые слова: семиотический подход, сравнительно-правовой анализ, правовая знаковая конструкция, право на жизнь, право на аборт, смертная казнь, эвтаназия.

Summary

Chistiakova J. V. Legal sign construction «right on life» in different law systems. — Article.

In the article the comparative-legal analysis of functioning of legal sign «right on life» in different legal systems is realized with the usage of semiotic approach. The difference in perception of signified part and its elements (right on abortion, right on realization of death penalty, right on euthanasia) of this construction in the different legal systems of modern times is analysed.

Keywords: semiotic approach, comparative-legal analysis, legal sign construction, right on life, right on abortion, death penalty, euthanasia.

УДК 341.174(4):351.77:616-089.843

A. Voloc

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE REGULATORY FRAMEWORK OF TRANSPLANTATION IN THE EUROPEAN UNION

Organ, tissue and cell transplantation continues to be a challenging field of health care specifically from the legal point of view. Given the relatively short period of existence of transplantology its regulatory framework is still being actively discussed both by scholars and public authorities around the world, with following amendments to the national and regional regulations.

Issues related to legal regulation of transplantation became particularly interesting to scholars worldwide given the evolution of legal thought along with technical and medical progress of the area of transplantation. In Ukraine, the problems associated with the lack of legal regulation of transplantology were studied in the works of such well-known scientists in law, medicine and other fields like P. L. Alekseeva, G. V. Chebotareva, V. A. Glushkov, I. I. Gorelik, S. V. Grinchak, M. I. Korzhanskiy, A. A. Kostenko, O. G. Kotenko, A. V. Musienko, H. M. Nathan, Y. V. Polyachenko, R. V. Salutin, S. S. Tikhonova and other.

Extensive legal analysis of controversial issues arising during transplantation/health care services provision has been performed by such foreign authors as A. Abadie, R. Abbing, J. N. Aleccia, K. S. Andersen, E. P. Aydin, N. R. Barshes, J. L. Bernat, M. M. Boucek, Brawer Ben-David, J. Chapman, R. Chen, A. Clemmons, R. Coppena, G. D. Curfman, P. de Cruz, E. N. Dorff, V. English, R. C. Fox, R. W. Gimbel, F. Goodlee, N. Guttman, S. D. Halpern, R. L. Horton, B. Hutt,